

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої
освіти у 2023/2024 навчальному році

СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ

5 - 6 КЛАС

Здоров'я, безпека та добробут

Державний стандарт базової середньої освіти визначає для соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі (далі – СЗО) компетентнісний потенціал, що позначає здатність кожної освітньої галузі формувати всі ключові компетентності через розвиток умінь і ставлень, базові знання (додаток 15) і обов'язкові результати навчання учнів, об'єднані у чотири групи, що охоплюють споріднені загальні результати (додаток 16):

турбується про особисте здоров'я та безпеку, уникає факторів ризику, реагує на фактори і діяльність, що становить загрозу для власного і суспільного життя, здоров'я, добробуту;

визначає альтернативи, прогнозує наслідки, приймає рішення для власної безпеки та безпеки інших осіб, здоров'я і добробуту;

усвідомлює цінність та дотримується здорового способу життя, аналізує та оцінює наслідки і ризики для здоров'я і суспільства;

виявляє підприємливість та поводить етично для поліпшення здоров'я, безпеки і добробуту власного та інших осіб.

Типовим навчальним планом Типової освітньої програми для 5 – 9 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженої наказом МОН від 19.02.2021 № 235 (далі – Типова освітня програма) для реалізації освітньої галузі СЗО рекомендовано 1,5 або 1 година на тиждень:

1,5 год на тиждень – для класів закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою (додаток 3 до Типової освітньої програми);

1 год на тиждень – для класів з навчанням мовою корінного народу або національної меншини поряд з державною мовою чи з навчанням українською мовою та вивченням мови корінного народу або національної меншини (додаток 4 до Типової освітньої програми).

Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти передбачає, що галузь СЗО у 5 – 6 класах реалізується через обов'язковий інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут», оскільки модельні навчальні програми цього курсу орієнтовані на досягнення учнями обов'язкових результатів навчання освітньої галузі СЗО на адаптаційному циклі, визначених Державним стандартом, у повному обсязі. Разом з тим,

заклад освіти також може включити у навчальний план освітньої програми один із запропонованих Типовою освітньою програмою курсів морального спрямування: «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства».

Відтак можливі два варіанти реалізації соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі в освітній програмі закладу освіти:

перший варіант – у навчальний план включається інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» (1,5 год на тиждень); *другий варіант* - у навчальний план включається інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» (1 год на тиждень) у поєднанні з одним із навчальних курсів: «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (0,5 год на тиждень).

Обираючи другий варіант реалізації освітньої галузі СЗО слід пам'ятати, що освітня галузь СЗО є цілісною як за базовими знаннями, так і за обов'язковими результатами навчання. Тому під час розроблення відповідних навчальних програм педагогам закладу освіти необхідно внести корективи в обрані модельні навчальні програми, так щоб зазначені курси були взаємоузгодженими, не дублювали один одного і забезпечували досягнення учнями визначених Державним стандартом обов'язкових результатів навчання.

Заклад освіти може зменшити кількість навчальних годин на вивчення соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі включно до мінімального показника (1 год на тиждень). У такому разі задля забезпечення виконання вимог Державного стандарту рекомендуємо у навчальний план включати тільки інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут».

Оцінювання навчальних досягнень учнів у 6 класах за інтегрованим курсом «Здоров'я, безпека та добробут» здійснюється відповідно до рекомендацій МОН України, зокрема до наказу МОН від 01.04.2022 № 289 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти». Формувальне оцінювання здійснюється шляхом педагогічного спостереження учителя за різними навчальними видами діяльності учнів, самооцінювання, аналізу учнівських робіт тощо. Поточне та підсумкове оцінювання може здійснюватись шляхом індивідуального, групового та фронтального опитування, планування та виконання експериментальних досліджень, реалізації дослідницьких проєктів, організації роботи з текстами, діаграмами, таблицями, схемами, тестування в електронному форматі тощо.

За рішенням педагогічної ради заклад освіти може визначити власну шкалу оцінювання з інтегрованих курсів/предметів соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі. Водночас, звертаємо увагу, що учні 6 класів в кінці навчального року мають досягнути результатів навчання, визначених Державним стандартом для адаптаційного циклу.

Метою навчання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» є формування в учня/учениці відповідальності за здоров'я, добробут, безпеку та навколишнє середовище, його / її соціальної залученості та активності через

формування здорового способу життя, життєвих навичок, впевненості в собі, розвиток підприємливості, фінансової грамотності, активного громадянства, доброчесності для безпеки, добробуту та сталого розвитку. Інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» спрямований на розвиток у учнівства ключових, предметних і наскрізних компетентностей, сприятливих для здоров'я, безпеки, добробуту, успішної соціалізації та самореалізації особистості.

Інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» має практикоорієнтований характер, враховує нові умови освітньої діяльності: варіативність соціально-територіальних і родинних умов життя, що впливає на пізнавальні потреби і життєві цінності дітей; оновлення освітнього середовища; інклюзивне навчання; подолання різних проявів дискримінації; розвиток критичного мислення; партнерство з батьками, громадою.

Навчання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» у 6 класах має базуватись на результатах, отриманих учнями у п'ятому класі під час вивчення цього курсу.

Адаптаційний цикл висуває певні вимоги до організації освітнього процесу. Віковому періоду 11 – 12 років властивий перехід від молодшого шкільного віку до підліткового. У цей період розширюється саме поняття «навчання» – діти свідомо вчать вчитися. Саме тому один із видів діяльності вчителя/вчительки – спрямування учнів/учениць на оволодіння способами здобування знань, усвідомлення сенсу навчання як процесу саморозвитку. Адаптаційний цикл 5–6 класів є вирішальним у тому, навчатиметься дитина чи відмовиться від зусиль у цьому напрямі й самореалізовуватиметься в інший спосіб.

Методика проведення уроків інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» у 6 класах має базуватися на засадах сучасної педагогіки партнерства, співпраці, співтворчості всіх учасників освітнього процесу (учнів, педагогів, сім'ї та громади), що передбачає використання особистісного діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки та самопізнання.

Зміст інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» у 6 класі має відображати ціннісні орієнтири Нової української школи: унікальність й талановитість кожної дитини, відсутність дискримінації, формування цілісного світогляду, становлення вільної особистості, гармонійний фізичний та психоемоційний розвиток, добробут та безпека, утвердження людської гідності та доброчесності, визнання своєї ідентичності й активне громадянство.

У видах навчальної діяльності має бути закладено алгоритм навчання, що інтегрує дослідницький, особистісно зорієнтований, компетентнісний підходи.

Для здобувачів освіти це процес цілеспрямованого закономірного розвитку умінь цілепокладання, цілевиконання, в межах якого забезпечується свобода вибору мети, способів і засобів її реалізації, рефлексія.

Особливого значення у дидактико-методичній організації навчання у 6 класі надається його зв'язку з життям, з практикою застосування здобутих

уявлень, знань, навичок поведінки в життєвих ситуаціях. Увага вчителя має бути зосереджена на проведенні занять з використанням активних форм і методів навчання: роботи в парі та групах, евристичних бесід, ділових та рольових ігор, презентацій, навчальних дискусій, мозкових штурмів, круглих столів, конкурсів проєктів та дослідницьких робіт, навчальних тренінгів, кейсметодів, практичних групових й індивідуальних вправ, створення скрайбів та інфографіків, моделювання певного виду діяльності або ситуацій, STEM-проєктів, написання бізнес-планів або програм, екскурсій, інтерв'ю, розробці концептуальних карт, аналізу життєвих ситуацій.

Навчання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» спрямоване на формування в здобувачів освіти критичного мислення — умінь працювати з різними джерелами інформації та формулювати обґрунтовані запитання до них, що визначено Державним стандартом базової середньої освіти. До стратегій розвитку критичного мислення дітей підліткового віку належить: встановлення зв'язку із життєвим або особистим досвідом учнів; розуміння, що інформація може бути корисною і шкідливою; висловлювання оцінювальних суджень з опорою на текст і власний досвід; продукування своїх рішень щодо розв'язання проблемної ситуації.

Для організації освітнього процесу в умовах воєнного стану рекомендується проведення на уроках психологічних хвилинок, які можна здійснювати відповідно до рекомендацій, розміщених на сайті Інституту модернізації змісту освіти (<https://is.gd/ocxHD8>), використання просвітницьких матеріалів з офіційних сайтів, зокрема, UNICEF Ukraine, МВС України (наприклад, «Як поводитися в разі виявлення підозрілих предметів?» (<https://cutt.ly/NEVRVAp>), The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) «З чого починається безпека» (<https://cutt.ly/BT7AK2e>). В умовах епідеміологічної ситуації, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, необхідно надавати учням достовірну інформацію та науково обґрунтовані факти про коронавірус для того, щоб зменшити страхи через хворобу, а також підтримувати здатність учнів долати вторинні ефекти впливу вірусу на їхнє життя. Практичні поради щодо збереження та зміцнення здоров'я пропонуються на офіційних сайтах МОЗ України та Центру Громадського здоров'я. Всеукраїнські уроки з безпеки дорожнього руху для дітей розміщені на офіційному сайті «Безпечна країна» (mvs.gov.ua).

Кількість годин на вивчення кожного тематичного розділу інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» у 6 класі, зміст, обсяг і послідовність пропонованої учням інформації, організація її засвоєння можуть змінюватися відповідно до підготовленості класу, регіональних особливостей, робочого навчального плану школи, необхідності своєчасного реагування на конкретні умови, в яких відбувається освітній процес (в умовах воєнного часу, наближення епідемій, стихійне лихо, інфекційні хвороби тощо).

Вивчення інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» у 6 класі здійснюватиметься за обраною закладом освіти модельною навчальною програмою. [Модельні навчальні програми](#), рекомендовані для використання в освітньому процесі розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і

науки України. Звертаємо увагу, що в програми, яким надано гриф у 2021 році внесено зміни. Оновлені програми розміщено на сайті Міністерства освіти і науки та Інституту модернізації змісту освіти.

Важливі спільні для всіх модельних навчальних програм характеристики і особливості їх реалізації полягають у тому, що вони у цілому:

– забезпечують у повному обсязі досягнення обов'язкових результатів Державного стандарту базової середньої освіти в галузі «соціальна та здоров'язбережувальна» на адаптаційному циклі;

– базуються на інноваційних методиках відповідно до концепції Нової української школи;

– логічно поєднують міжпредметні складники змісту;

– враховують знання, уявлення і уміння учнів, здобуті у початковій школі;

– доступні молодшим підліткам за змістом і повністю відповідають особливостям адаптаційного циклу базової освіти;

– передбачають активну навчально-пізнавальну діяльність дітей із пріоритетністю дослідницьких, творчих, проблемно-пошукових методів навчання.

Враховуючи триваючу широкомасштабну війну російських окупаційних військ фактично на всій території України вбачаємо за необхідність доповнити зміст модельних навчальних програм інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» питаннями особистої безпеки пов'язаними з ризиками воєнного часу. Педагогам необхідно включити відповідні питання у зміст навчальної програми закладу, передбачивши їх вивчення на початку навчального року.

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» (авт. Василенко С., Коваль Я., Колотій Л.).

Модельна навчальна програма (далі – МНП) містить інваріантну частину пропонованого змісту, яка слугує досягненню обов'язкових результатів навчання, і варіативну – творчу компоненту. Пропонуються різноманітні види діяльності з використанням різноманітних онлайн-інструментів, цифрових технологій та педагогічних інновацій.

Викладання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» за зазначеною МНП передбачає опанування всіма учасниками освітнього процесу необхідними технологіями, що забезпечують психологічно комфортне та продуктивне спілкування у різних форматах, особливо дистанційно; розвиток особистості учня та учениці, здатності до усвідомлення власної національної ідентичності; збереження свого здоров'я та здоров'я інших осіб, можливості дбати про безпеку, особистий і суспільний добробут.

Пропоновані види навчальної діяльності враховують необхідність адаптації учнів та учениць при переході з початкової до базової школи, спрямовані на розв'язання низки специфічних завдань: формування незалежної, більш самостійної і відповідальної поведінки, розуміння та прийняття високих вимог до інтелектуального розвитку та темпу навчальної діяльності, вільне орієнтування у більшій кількості навчальних предметів, подолання труднощів у спілкуванні з новими вчителями, можливо й з новими однокласниками й однокласницями.

Реалізація завдань інтегрованого курсу особливо актуальна в умовах воєнного стану, адже вони спрямовані на збереження життя майбутніх поколінь українців. Розділ «Виховуємо самостійність та відповідальність», націлений на виховання в учнів та учениць відповідальності за своє здоров'я, особисту безпеку, формування навичок уникнення чинників ризику. Розділ «Навчаємося приймати рішення» формує вміння прогнозувати наслідки будь-яких дій, обирати моделі безпечної поведінки, приймати зважені рішення у різноманітних життєвих ситуаціях, зокрема непередбачених і надзвичайних, задля збереження здоров'я та життя власного та інших людей. Розділ «Емоції та етична поведінка», стосується етичної поведінки та ціннісного ставлення до особистості, поваги до інтересів інших людей, родини, громади, держави; важливості прийняття соціальних та емоційних змін, які відбуваються, зокрема в умовах воєнного стану; усвідомлення необхідності чуйного ставлення до осіб, які потребують допомоги. Розділ «Дбаємо про власний організм», містить інформацію щодо практичних навичок самообслуговування, вміння дбати про власний організм; описує способи надання самопомоги та домедичної допомоги іншим особам, сприяє формуванню адекватної поведінки в небезпечних і надзвичайних ситуаціях.

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори Т. Воронцова та інші)

В основу авторської модельної програми інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» покладено: холістичну модель здоров'я; сучасну концепцію проблем безпеки; розуміння добробуту як якості життя.

Навчальні програми і календарні плани розраховані на різну кількість годин інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут». Їх наведено за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/Komplekt_ZBD/ZBD_6_kl

Авторське навчально методичне забезпечення для навчання учнів, підготовки вчителів та онлайн-супроводу процесу навчання учнів міститься за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/Komplekt_ZBD/.

Навчальний матеріал та послідовність його викладання для 6 класу курсу ЗБД враховує особливості адаптаційного періоду шестикласників. Головні особливості дітей цього віку детально описано в посібнику для вчителя за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/Komplekt_ZBD

Головними принципами навчання за авторською модельною програмою курсу ЗБД є:

партнерство між учнями і вчителем, який є фасилітатором навчального процесу; інклюзивність - всі учні класу залучені до навчальної діяльності; врахування індивідуальних стилів сприйняття і стратегій навчання учнів:

робота в групах, мозковий штурм, проекти, тематичні дослідження, рольові ігри тощо; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя (важливих для

безпеки, здоров'я, соціалізації та самореалізації учнів).

Пріоритетними методами навчання за курсом ЗБД залишаються дослідницькі, творчі, проблемно-пошукові, а формами організації діяльності-колективна, групова, індивідуальна.

Методи навчання для інтегрованого курсу ЗБД детально описано в посібнику для вчителя http://autta.org.ua/ua/resources/Komplekt_ZBD. Наведені у посібнику методи забезпечують досягнення основних цілей та очікуваних результатів шляхом використання компетентнісного, інтегрованого та діяльнісного підходів.

Для організації дистанційного та змішаного навчання в авторському навчально методичному комплекті міститься сайт дистанційної освіти для учнів (<https://is.gd/mkxz7P>).

Оцінювання навчальних досягнень учнів включає формувальне поточне, підсумкове тематичне і підсумкове завершальне.

Інструменти для оцінювання зазначені у Прикінцевій частині авторської модельної програми (<https://is.gd/7szpyD>).

Завершальне оцінювання здійснюється кожного року по завершенні навчання шляхом онлайн-анкетування вчителя і учнів за спеціально розробленою анкетною, яка є складовою навчально-методичного забезпечення курсу.

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи(інтегрований курс)»для закладів загальної середньої освіти (автори Хитра З.М., Романенко О.А.)

У МНП враховано основні здобутки початкової школи. Її зміст побудовано на основі загальнодидактичних принципів послідовності і наступності у навчанні, враховано компетентності, які учні мають набути протягом навчання в початковій школі. Реалізація наступності в навчанні досягається за рахунок узгодження змісту, очікуваних результатів, видів навчальної діяльності та організаційно-методичного забезпечення в початковій і основній ланках освіти.

Постійної уваги вчителя заслуговує співпраця з батьками, дорослими членами сім'ї або опікунами. МНП передбачена обов'язкова участь дорослих у виконанні таких видів робіт: «Відпрацювання навичок вимірювання температури тіла», «Складання переліку горючих (легкозаймистих і важкозаймистих), негорючих матеріалів, що розміщуються вдома або в закладі освіти», «Обстеження безпеки своєї оселі», «Виконання вправ для формування правильної постави та гімнастики для очей», «Відпрацювання алгоритму дій при потраплянні до екстремальної /надзвичайно ситуації в побуті», «Моделювання ситуацій щодо переходу дороги», «Діагностика /визначення за допомогою анкет своїх потреб та інтересів», «Аналіз своїх витрат або витрат сім'ї (обов'язкових, необов'язкових та непередбачуваних)», «Розв'язання задач про доходи та витрати сімейного бюджету», «Складання рекомендацій для заощадження та економії своїх витрат або витрат сім'ї».

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори: Шиян О., Волощенко О., Гриньова М., Дяків В., Козак О., Овчарук О., Седоченко А., Сорока І., Страшко С.)

Модельна програма курсу «Здоров'я, безпека та добробут» продовжує реалізацію визначених у Державному стандарті вимог до обов'язкових

результатів навчання учнів з соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі.

Наступність між циклами навчання на рівнях початкової та базової середньої освіти у МНП реалізується через відповідність очікуваних результатів вимогам Державного стандарту, врахування очікуваних результатів навчання, визначених у типових освітніх програмах початкової школи.

Принципи та пріоритети, на яких ґрунтується МНП втілюють нові прогресивні концептуальні підходи, нові погляди на роль дитини і педагога в освітньому процесі, форми організації дитячої життєдіяльності, зокрема дитиноцентризм, комунікативно зорієнтоване навчання, діяльнісний підхід, принцип системності та наступності, людинознавче спрямування.

Зміст навчального матеріалу у МНП складається з двох частин: понятійного і діяльнісного. Види навчальної діяльності пропонуються для відпрацювання ключових життєвих умінь і навичок та мають рекомендаційний характер. Зміст програми інтегрованого курсу в 6 класі присвячено питанням добробуту, уміння вчитися, безпеки, здоров'я та підприємливості крізь призму особистого розвитку

Для ефективного втілення програми перевага надається інтерактивним, дослідницьким, проєктним видам діяльності.

Модельна навчальна програма інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 5–6 класів (авторів Гущина Н. І., Василяшко І. П.)

МНП побудована лінійно-концентрично. Зміст понять поступово розширюється і доповнюється. Питання, що розглядаються у 6 класі, будуть детальніше вивчатися у наступних класах. Концентричність реалізується через міжтематичну інтеграцію змісту та концентричне вивчення змістових ліній. Такий підхід забезпечуватиме поступове нарощування складності матеріалу, його актуалізацію, повторення, закріплення, що сприятиме формуванню комплексу ключових компетентностей.

Виходячи з наявних умов навчально-методичного, матеріальнотехнічного забезпечення та потреб здобувачів освіти, учитель самостійно визначає обсяг годин, відведених програмою на вивчення окремого розділу, у тому числі може змінювати порядок вивчення розділів, тем. Учитель може пропонувати власну тематику для обговорення, бесід, досліджень, проєктів, акцій, практичних і творчих завдань, зокрема й тих, що підлягають обов'язковому оцінюванню. Зміст програми бажано розкривати через навчальну-пізнавальну діяльність, через роботу з різними джерелами інформації, проєктно-дослідну діяльність.

**«Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства»,
«Духовність і мораль в житті людини і суспільства».**

Державний стандарт базової середньої освіти визначає для соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі (далі – СЗО) орієнтовний зміст і вимоги до результатів навчання – галузевих (предметних) і ключових компетентностей, а також наскрізних умінь.

Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти передбачає, що галузь СЗО реалізується через обов'язковий інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» у поєднанні з одним із навчальних курсів за вибором: «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства». Оскільки галузь СЗО є цілісною як за змістом, так і за очікуваними результатами навчання, зазначені курси мають бути взаємоузгодженими та не дублювати один одного.

Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь у розрізі навчальних курсів за вибором у 5 класі представлена такими модельними навчальними програмами для закладів освіти:

«Етика. 5–6 класи» (авт. Ашортія Є. Д., Бакка Т. В., Желіба О. В., Козіна Л. Є., Мелешенко Т. В., Щупак І. Я.);

«Етика. 5-6 класи» (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Кришмарел В. Ю.);

«Вчимося жити разом. 5-6 класи» (авт. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Лаврентьева І. В., Хомич О. Л.);

«Культура добросусідства. 5-6 класи» (авт. Араджионі М. А., Козорог О. Г., Лебідь Н. К., Потапова В. І., Унгурян І. К.);

«Духовність і мораль в житті людини і суспільства. 5-6 класи» (авт. Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Грищук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М.).

Предмети «Етика», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства», «Вчимося жити разом» у 6 класі спрямовані на формування світогляду та розвиток компетентностей, задекларованих Державним стандартом базової середньої освіти у соціальній і здоров'язбережувальній освітній галузі. Під час навчання важливо, щоб ці світоглядні предмети/курси були спрямовані не лише на засвоєння учнями/ученицями інформації, а й на її осмислення, занурення у зміст, реалізацію на практиці і адаптацію до життя.

Предмет «Етика» для 5–6 класів є обов'язково-вибірковим предметом соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі, що спрямований на формування моральних цінностей і орієнтирів особистості, моральної культури і культури поведінки. Зміст етики як науки – це знання, реалізовані в ставленні особистості до інших людей, суспільства й природи.

Курс етики орієнтований на формування в здобувачів освіти ключових компетентностей - громадянської, соціальної, здоров'язбережувальної, загальнокультурної, інформаційно-цифрової, уміння навчатися протягом життя та відповідних загальногалузевих компетентностей.

Особливий наголос під час вивчення етики зроблено на вмінні здобувачів освіти моделювати ситуації та розв'язувати їх, проводити аналогії з власним досвідом. Формування світогляду, формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності у власній поведінці; виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності є основною метою предмета «Етика». Вивчаючи цей предмет, здобувач освіти набуває найважливіших навичок для співжиття в родині, школі, суспільстві,

відповідальності за свої вчинки, розуміння людських чеснот і усвідомлення совісті як внутрішнього правила моралі. Здобувачі освіти опанують помірну самокритику, мають навчитись ставити цілі і досягати їх, дотримуватись усіх етичних норм спілкування, прагнути покращити комунікації з суспільством, вивчити традиції та цінності народу, відчувати власну провину за допущені помилки.

Навчальний курс розраховано на два роки, кожен з яких має особливості. Тому завдання вчителя етики — мотивувати, надихати, заохочувати до взаємодії, формувати демократичну культуру здобувачів освіти.

Оскільки засвоєння змісту курсу передбачає не лише опанування учнями знань, а й широкого кола вмій, навичок, компетентностей та ставлень, організація навчання має поєднувати різні види пізнавальної, розумової та навчальної активності здобувачів освіти.

Методика оцінювання має відповідати меті та методиці викладання курсу. Якщо для перевірки знань існують традиційні способи, то перевірка вмій і навичок має бути тривалішим, а оцінити виховний ефект безпосередньо на уроці навряд чи можливо. Цінності, особисте ставлення та сформовані компетентності будуть проявлятися у реальному житті.

Пропонуємо проводити узагальнюючі уроки в ігровій нетрадиційній формі, щоб підтримувати інтерес здобувачів освіти до предмета та посилити бажання вивчати його у 6 класі.

Продовження вивчення курсу етики у 6 класі передбачає поглиблення знань здобувачів освіти про етичні норми, поняття та категорії, удосконалення та розвиток умій, навичок, ставлень здобувачів освіти.

Завершення вивчення етики у 6 класі дозволить занурити здобувачів освіти у загальнолюдський досвід моральності, яка дає можливість побудувати діалог про життя, вічні питання буття, які протягом тривалого періоду стояли і стоять перед людиною. Саме етика допоможе розібратися в природі моральних цінностей, які утворюють стрижень духовності і культури, зрозуміти духовну основу і норми існування у суспільстві. Концентруючи в собі моральний досвід минулих поколінь і вироблені протягом всієї людської історії моральні закони, етика робить їх надбанням кожного нового покоління. Це дозволяє здобувачам освіти в результаті її вивчення перетворювати етичні знання у зміни власної життєдіяльності.

Предмет **«Культура добросусідства»** спрямований на підтримку широкої соціальної інклюзії, міжкультурної і миротворчої освіти, розвиток освіти впродовж життя та демократизацію освітнього середовища в Україні. Цей предмет розроблявся для полегшення адаптації дітей до нових умов навчання і їхньої успішної інтеграції в нових колективах або громадах. Це набуває особливої актуальності через війну, оскільки багато дітей вимушено залишили свої оселі та звичне середовище й стали ВПО, та у зв'язку з активізацією процесу європейської інтеграції України, глобалізації і активної трудової міграції населення. Тож пропонований зміст предмету та запропоновані види діяльності є помічним інструментом, щоб швидше познайомити дітей між собою та згуртувати, адаптувати їх до нових умов навчання в базовій школі й у

новому колективі, розвивати конструктивну взаємодію і навички ненасильницької комунікації, сприяти зниженню конфліктного потенціалу і створенню комфортної психологічної атмосфери в класі.

«Культуру добросусідства» може викладати педагог, який працює з предметами соціальної і здоров'язбережувальної або громадянської та історичної освітніх галузей. За умови проходження відповідного навчання, предмет також може викладати класний керівник (учитель-предметник будь-якого фаху), соціальний педагог або шкільний психолог.

Відповідно до Типового навчального плану для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженої наказом МОН України від 19.02.2021 № 235, навчальне навантаження на тиждень для вивчення предмету «Культура добросусідства» передбачає 0,5 годин. Тож це може бути 1 година на два тижні, або викладання щотижня упродовж одного семестру (рекомендовано саме в першому семестрі, враховуючи адаптаційну спрямованість предмету). Однак рішенням педагогічної ради може бути визначено і більшу кількість годин. Окреслені у модельній навчальній програмі «Культура добросусідства. 5-6 класи» пропонований зміст і види навчальної діяльності дозволяють планувати освітній процес предмету і з більшою кількістю годин навчального навантаження на тиждень. Обидва варіанти (0,5 і 1 година на тиждень) пройшли успішну апробацію під час пілотування у 30 закладах освіти України в 2022-2023 навчальному році.

Концептуальну основу предмета «Культура добросусідства» становлять положення інтегрованого, компетентнісного та діяльнісного підходів, що відображено у модельній навчальній програмі «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: М. А. Араджионі, О. Г. Козорог, Н. К. Лебідь, В. І. Потапова, І. К. Унгурян), затвердженої наказом МОН України від 12.07.2021 № 795 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти».

«Культура добросусідства» логічно продовжує завдання інтегрованого курсу «Я досліджую світ», за яким діти навчались у початковій школі. Зміст модельної навчальної програми є лінійно-концентричним. Вона структурована за розділами і побудована в такий спосіб, щоб зберегти наступність і послідовність вивчення тем від 5 до 6 класу, врахувати міжпредметні та міжгалузеві зв'язки. Розділи виділені за принципом розширення кола міжособистісної взаємодії дитини в соціумі. Частина програми, що розкриває зміст 5 класу, структуровано за 4 розділами («Я дорослішаю», «Я і моя родина», «Я у спільноті», «Різні, але рівні»), в яких об'єднано 15 тем. Частина програми, що розкриває зміст 6 класу, містить 3 розділи («Я, моя індивідуальність і безпека», «Я у спільноті», «Я в громаді: діємо разом»), у які об'єднано 14 тем. Теми за розділами розташовані в певному логічному порядку. Водночас учитель/вчителька може коригувати послідовність тем, обсяг змісту і час на його опрацювання відповідно до потреб здобувачів освіти та особливостей організації освітнього процесу.

Зміст предмета «Культура добросусідства» спрямований на роботу зі ставленнями, цінностями, розвиток особистих якостей і відпрацювання поведінкових навичок, що передбачає системну і тривалу співпрацю педагога/педагогині з дітьми. Тому деякі очікувані результати навчання програми є наскрізними, а саме: етична поведінка, конструктивне спілкування, співпраця для досягнення результату діяльності, підтримка добротності.

Для досягнення очікуваних результатів навчання програми запропоновано розлогий перелік видів навчальної діяльності й високий рівень їхньої конкретизації. Це обумовлено певною складністю та чутливістю окремих тем змісту програми, необхідністю окреслити запропоновану авторами глибину занурення та деталізації тем, надати альтернативні види діяльності з урахуванням віку здобувачів освіти та рівня їхньої підготовки, технічних/просторових можливостей закладу освіти тощо. Деякі види діяльності можуть бути рекомендовані як творче домашнє завдання або позаурочна активність, як ідеї для проведення цікавих інтерактивних ранкових зустрічей і годин спілкування, спільних заходів з батьками або з молодшими школярами. Зазначений перелік видів навчальної діяльності є орієнтовним. Педагоги/педагогині на свій розсуд можуть обирати види навчальної діяльності з тих, що запропоновані в програмі, додавати нові або адаптувати рекомендовані види діяльності відповідно до потреб дітей та особливостей організації освітнього процесу.

При впровадженні курсу має віддаватися перевага діяльнісному підходу, який передбачає різноманітні активності: інтерактивні вправи, практичні роботи, дослідження, спостереження, моделювання та прогнозування, розв'язання ситуативних завдань, проєктну діяльність, роботу з різними джерелами інформації, використання цифрових пристроїв тощо. Під час роботи за програмою рекомендуємо впроваджувати основні підходи для навчання в НУШ, зокрема, дотримуватися умов і технології інтерактивного навчання, базуватися на особистому досвіді дитини і членів її родини, обирати завдання для занять за принципом «краще менше, та краще», практикувати в навчанні підлітків принципи освіти дорослих тощо.

Основним засобом в освітньому процесі навчального предмету «Культура добросусідства» є підручник «Культура добросусідства. 5 клас» (Гриф «Рекомендовано» згідно наказу МОН від 30.03.2022 №277 «Про внесення змін у додаток до наказу МОН України від 08.02.2022 № 140) та підручник «Культура добросусідства. 6 клас» (Гриф «Рекомендовано», згідно наказу від 08.03.2023 №254 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» підручникам для 5 та 6 класів закладів загальної середньої освіти). Додаткові ресурси для реалізації змісту предмета «Культура добросусідства» (календарно-тематичне планування, поурочні методичні розробки, анімаційні ролики тощо) учитель/вчителька може знайти в розділі «Методична підтримка» (<https://kdukraine.com/>).

Під час викладання «Культури добросусідства» рекомендуємо застосовувати переважно формувальне оцінювання, яке передбачає надання учням/ученицям підтримки, коригує засоби та методи навчання у разі

виявлення їх неефективності, визначає подальші цілі. Рекомендуємо широко використовувати техніки формувального оцінювання для формування в учнів/учениць рефлексивної компетентності. Це сприятиме не тільки обдумуванню власного навчального поступу школярів/школярок, а й розвитку їхнього емоційного інтелекту. Взаємооцінювання є повноцінною навчальною стратегією і також активно використовується в «Культурі добросусідства». Тож доречно організовувати обмін роботами, взаємообмін завданнями і запитаннями, заповнення форм взаємооцінювання тощо.

Якщо педагогічна рада закладу освіти ухвалить рішення про підсумкове оцінювання предмету «Культура добросусідства» у 5-6 кл., то результати навчальних досягнень учнів/учениць фіксуються у Свідоцтві досягнень, форма якого запропонована у Методичних рекомендаціях щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженими наказом МОН України від 01.04.2022 № 289. В додатку 1 до зазначених рекомендацій в блоці «Етика / Курси морального спрямування» вписується назва предмету «Культура добросусідства» і відповідно три очікуваних результати навчання: 1) розвиток самоусвідомлення та ефективна діяльність, 2) конструктивна комунікація і співпраця, 3) толерантність, чуйність, добродійність. Всі зазначені результати відповідають очікуваним результатам галузі на кінець 6 класу. Тож при оцінюванні досягнень дітей в 6 класі, слід корегувати ці результати з опрацьованими темами. Детальніше з критеріями оцінювання за запропонованими результатами можна ознайомитися в збірці методичних розробок для педагогів «Культури добросусідства» у 5-6 класах на сайті «Культури добросусідства» (<https://kdukraine.com>).

Коефіцієнт корисної дії «Культури добросусідства» буде значно вищим, якщо окремі теми цього курсу додатково будуть опрацьовуватися під час годин спілкування або на ранкових зустрічах. Для цього додатково можна використовувати методичні розробки збірки «Культура добросусідства: Я. Ми. Країна» (<https://kdukraine.com/wp-content/uploads/2023/05/i-we-kraina-nova-2022.pdf>). Ця збірка також буде актуальною для тих педагогів, які мають на меті продовжувати працювати за предметом «Культура добросусідства» з підлітками і в 7-9-х класах, але у позаурочному форматі. Також для налагодження ефективної взаємодії з батьками в освітньому процесі класний керівник може скористатися відповідною програмою і методичними рекомендаціями «Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, корисно» наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства» (<https://kdukraine.com/metodichna-pidtrimka/batkivski-zbori-po-novomu-aktualno-interaktivno-korisno/>).

Окремі питання щодо викладання навчального предмету «Культура добросусідства» вчитель або вчителька може з'ясувати, пройшовши навчання за онлайн-курсом «Як викладати «Культуру добросусідства» в базовій школі». Зареєструватися на безкоштовне навчання можна за покликанням <https://kdukraine.com/courses/culture-of-good-neighborliness-in-basic-school/>.

Відповідно до модельної навчальної програми «**Духовність і мораль в житті людини і суспільства**» для 5-6 класів закладів загальної середньої освіти (автори Жуковський В.М., Сіданіч І.Л., Грищук Д.Г., Губеня І.І., Лахман Н.М.), рекомендованої Міністерством освіти і науки України створені такі навчальні посібники:

Навчальний посібник «Духовні і моральні основи в житті людини» для здобувачів освіти 5 класу закладів загальної середньої освіти, що також має гриф МОН України, базується на здобутках філософської, психологічної, педагогічної та культурологічної наук, забезпечує утвердження духовності й моралі, людської гідності, милосердя й доброти, чесності та справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів/учениць між собою та з дорослими; формування у здобувачів освіти активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання, традицій, мови з урахуванням вікових особливостей п'ятикласників.

Посібник складається з трьох розділів -«Джерело духовності та моралі», «Поняття духовності та моралі» та «Людина — носій духовності та моралі». Основний акцент робиться на інноваційних, інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологіях. Поряд з вербальними методами і формами роботи рекомендується застосовувати практично-діяльнісні форми і методи, які допомагають реалізовувати активність учнів: ситуативні завдання, рольові ігри, проєктна діяльність, презентація, уявні екскурсії. Медіапідтримку посібника забезпечують різноманітні завдання за QR-посиланнями.

Курси духовно-морального спрямування можуть вивчатись за рахунок варіативної складової у початковій школі, а також у 7 – 11 класах. Такі курси мають світоглядне, культурне та освітньо-виховне спрямування й не є вченням віри, не ставлять за мету залучення до певної конфесії, не включають релігійних обрядів, Викладання означених курсів передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві. Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехізацію, неприпустимим є нав'язування вчителькою/вчителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших Церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Вивчення зазначених курсів в закладах загальної середньої освіти потребує письмової згоди батьків учня/учениці та за наявності підготовленого вчителя.

Відповідно до чинного законодавства України, викладати такі курси можуть особи, які мають педагогічну освіту та документ про проходження відповідної курсової підготовки. Курси духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

Відповідно до частин першої, третьої та четвертої статті 10 Закону України «Про повну загальну середню освіту» освітній процес у закладах освіти організовується відповідно до законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», інших актів законодавства, освітньої програми закладу освіти. Тож у межах академічної автономії питання організації виконання освітньої програми, навчального плану та освітнього процесу є внутрішнім питанням кожного закладу загальної середньої освіти, його педагогічної ради та завданням педагогічних працівників.

Рекомендуємо створений Європейським Центром ім. Вергеланда разом із Радою Європи посібник «Дороговкази. Політика і практика вивчення релігій і нерелігійних світоглядів в інтеркультурній освіті», мета якого – допомогти розробникам освітньої політики, школам, педагогічним закладам освіти, а також усім іншим учасниками освітнього процесу втілити Рекомендації CM/Rec(2008)12 Комітету Міністрів країн-членів Ради Європи з релігій і нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті в життя в конкретних державних, регіональних та місцевих контекстах (<https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/posibnyky-rady-yevropy-z-prav-liudyny-ta-aktyvnoi-uchasti-dlia-molodi/dorogovkazi>).

7 – 9 класи

Основи здоров'я

Відповідно до типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти II ступеня, затвердженої наказом МОН від 20.04.2018 № 405, на вивчення предмета у 7 – 9 класах передбачена 1 година на тиждень.

Вивчення предмета «Основи здоров'я» у 2023/2024 навчальному році здійснюватиметься за оновленою навчальною програмою (затверджена і надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698).

В оновленій навчальній програмі розширено зміст модулів з питань особистої безпеки. Додано питання, що пов'язані з ризиками воєнного часу, зокрема: сигнали оповіщення населення, дії під час повітряної тривоги, обстрілу тощо, надійне і ненадійне укриття, протимінний захист та поведінка з вибухонебезпечними і незнайомими предметами, надання домедичної допомоги та психологічної самопомоги, поведінка з озброєними людьми, виживання в екстремальних ситуаціях тощо. Зазначені питання включені у зміст розділу навчальної програми, який в оновленій програмі називається «Безпека і здоров'я людини» і вивчається на початку навчального року у кожному класі. Оновлений зміст розділу для його реалізації потребує більше навчального часу, тому рекомендуємо для цього використовувати резервні години, передбачені навчальною програмою.

Окрім того, програму для 7 класу доповнено питаннями щодо руху на велосипеді, безпеки на залізниці, руху через залізничні переїзди, відповідальності за розповсюдження у соціальних мережах роликів/повідомлень та інформації, що може загрожувати національній безпеці.

У програмі для 8 класу у розділ 2. «Фізична складова здоров'я» додано питання безпеки харчування в умовах воєнного стану; тему «На порозі дорослого життя», яка розглядалась в розділі 1, «Здоров'я людини» перенесено в розділ 3. «Психічна і духовна складові здоров'я»; зміст теми «Безпека в побуті й навколишньому середовищі» (розділ 4. Соціальна складова здоров'я) доповнено питаннями впливу воєнних дій та терористичних актів на навколишнє середовище і виконанням практичних завдань «Відпрацювання алгоритмів дій під час хімічної, біологічної, радіологічної загрози забрудненню навколишнього середовища у результаті воєнних дій»

Навчання учнів поводженню з вибухонебезпечними та незнайомим предметами, протимінному захисту пропонуємо здійснювати відповідно до методичних рекомендації щодо проведення бесід з учасниками освітнього процесу з питань уникнення враження мінами і вибухонебезпечними предметами та правил безпечної поведінки у надзвичайних ситуаціях (лист МОН від 17.03.2022 № 1/3485-22).

Також інформуємо, що громадська організація «Асоціація саперів України» у співробітництві з громадською організацією «Прометеус» проводить навчання педагогічних працівників за курсом «Навчання з попередження ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами (EORE)». Курс розрахований на 30 годин онлайн навчання. Реєстрація за посиланням: <https://courses.prometheus.org.ua/courses/UDA>.

Особливості впровадження змісту здоров'язбережувальної освіти в основній школі окреслено в методичних рекомендаціях щодо викладання навчальних предметів попередніх років.
